

Иванова Елена Петровна Учитель-логопед
МБДОУ ЦРР д/с №2 «Сардана»
Сунтар/Сунтарский
Методическая разработка “Тылчаан туһунан остуоруйалар”

Тылчаан туһунан остуоруйалар

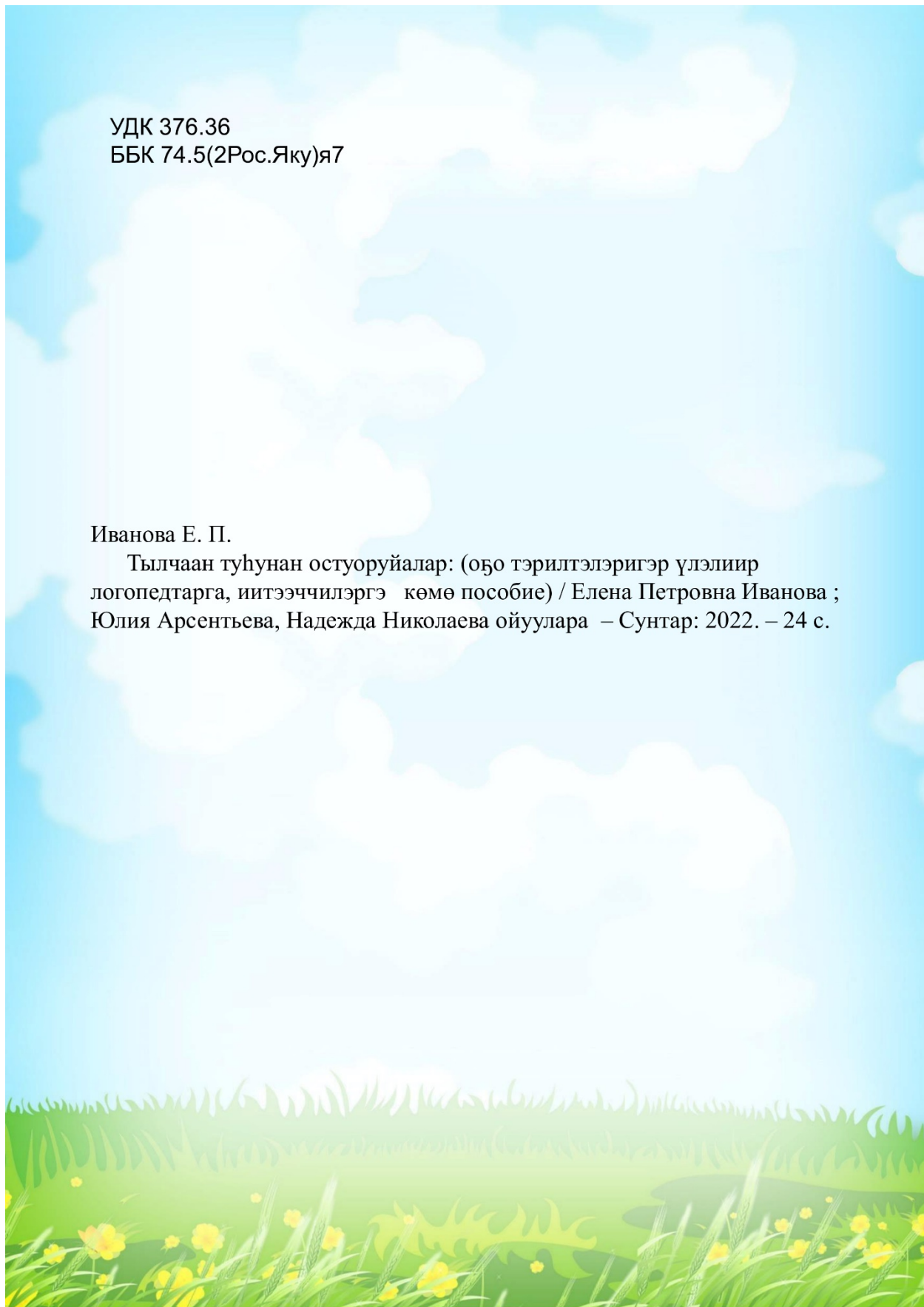
(логопедтарга, иитээччилэргэ, төрөппүттэргэ
көмө пособие)

Сунтаар 2022

УДК 376.36
ББК 74.5(2Рос.Яку)я7

Иванова Е. П.

Тылчаан туһунан остуоруйалар: (оҕо тэрилтэлэригэр үлэлиир
логопедтарга, иитээччилэргэ көмө пособие) / Елена Петровна Иванова ;
Юлия Арсентьева, Надежда Николаева ойуулара – Сунтар: 2022. – 24 с.

Кирии тыл

Кэнники кэмнэ мөлтөхтүк сангарар оџо ахсаана элбээн иьэр. Оџо дорџоону сатаан эппэт биричиинэтэ араас. Сорох оџо сангарар аппарата үчүгэй эрээри, былчынга кыайан сайдыбатах эбэтэр уоһун, тииһин, тылын сыһа туттар, хамсатар. Итини туоратарга анал артикуляционной эрчиллиилэр ыытыллаллар. Артикуляционной эрчиллиилэр сангарар аппарат үлэтин тупсарарга уонна тыл сайдытыгар кэһиллиилэри туоратарга туьалаах ньыма буолар.

Артикуляционной эрчиллиилэри оноруу быраабылата:

- сиэркилэ иннигэр уос, тиис, тыл балаһыанньатын быһаарыллар;
- күннэ үс – түөрт төгүл 3-5 мүнүүтэ устата оноһулар, эрчиллии сөпкө оноһуллара ирдэнэр;
- биир эрчиллии 5-7 төгүл хатыланар;
- дьарык кэмигэр оџо тыла титирэстиир, күүрэр, туора барар буоллабына бырааска, логопедка көрдөрүүххэ наада.

Сангарар аппараты сайыннарар эрчиллиилэри араас оонньуу, хоһоон, кэпсээн, остуоруйа көмөтүнэн ыытылыннабына оџо ордук интэриэстээх буолар.

Остуоруйалары, кэпсээннэри анал үөрэхтээх эрэ киьи буолбакка, ким баџарар айыан сөп, маны таһынан оџо бэйэтэ эмиэ айыан сөп. Тылчаан уол туһунан араас остуоруйаларбын эһиги болџомтоџутугар таһаарабын.

Тылчаан дьиэтэ

Арай биирдэ көрдөөх Тылчаан олорбут. Кини олус дьикти дьиэлээх эбит. Таайдын да, Тылчаан дьиэтэ туох эбитий?

Дьиэтэ – айах. Тылчаан таһырдыа тахсан баран хаалбатын диэн дьиэтэ мэлдьи сабыылаах эбит. Дьиэтэ икки ааннаах эбит. Бастакы аана - уос. Сизеркилэбэ көрүнэн уоскун көрдөр эрэ. Бастакы ааны сөпкө астахпытына иккис аан көстөр (*уөһээ, аллараа тиистэри көрдөрөн мичээрдээ*). Иккис аан – тиистэр. Бу ааны эмиэ аһаахха (*айабы киэнник аһабыт*). Тылчаан дьиэтигэр утуйар оронноох эбит, кини онно утуйа сытар (*тыл айах иһигэр сытар*). Тылчаан наһаа көрдөөх, мэниктиирин, ыстаналыырын сөбулүүр эбит. Ыстаналаатабына дьиэтин үрдүгэр тийэр (*тыл төбөтүнэн таналайы таарыйа-таарыйа таллырбатыллар*). Дьиэтин үрдэ – таналай (*тыл төбөтө таналайы кырааскалыыр курдук төттөрү - таары сотор*). Көрдөөх Тылчааны уһугуннарбаппыт, утуйдун, сынньаннын.

Ааннарын сабыахха. Бастаан иккис ааны сабабыт (*тиистэр сысталлар*) онтон бастакы ааны сабабыт (*айабы сабабыт*).

Тылчаан муораба сынньанар

Сайын Тылчаан муораба сынньана барар буолбут. Кини үрдэриллэр эрэһиинэ тыы (*муннунан салгыны эбириийи, иэдэстэри үлүннэри, биэс ахсаанга дылы тутуу уонна сыыйа үрэн таһаары*), кун уотуттан хаххаланаары улахан зонтик (*айах, аһаҕас, уос мичээрдиир, кэтит тыл тангалайга сыстар*) ылбыт.

Поездка олорон муораба айаннаабыт («чух-чух-чух», «ту-туу»). Баран иһэн түннүгүнэн элбэх мастары көрбүт (*тыл төбөтүнэн үөһээ тиистэри таарыйы, биэс ахсаанга дылы тутуу*). Күн чабылыччы тыган, таһырдыа итии да итии буолбут (*тыл төбөтүнэн уоһу төгүрүччү салбанар курдук үстүүтэ унга-ханас хамсаныллар*). Поезд тыаһын истэ сытан Тылчаан утуйан хаалбыт (*т-д-т-д-т-д*). Поезд станцияба кэлэн тохтообут (*салгыны муннунан эбириийи, сыыйа үрүү «ш-ш-ш»*). Муораны көрөн сөхпүт (*айабы киэнник атан абыс ахсаанга дылы тутуу*) уонна сөтүөлүү сүүрбүт (*тыл төбөтүнэн тангалайы таарыйа-таарыйа таллырбаты*). Кумахха күн уотун хаххалыыр улахан зонтигын туруорбут (*айах аһаҕас, уос мичээрдиир, кэтит тыл тангалайга сыстар*) уонна кумахха сотторун тэлгээн сыппыт (*айабы киэнник атабыт, тылбытын уьуннук аллараа түһэрэбит*). Муораба сөтүөлээбит, түргэнник харбаабыт (*айах киэнник аһыллар, санга таһаара - таһаара, тыл төттөрү-таары айахтан иһирдьэ-таһырдыа тахсар*). Сынньанар кэмигэр Тылчаан хаста да эрэһиинэ тыыннан хатааһылаабыт (*муннунан салгыны эбириийи, иэдэстэри үлүннэри, биэс ахсаанга дылы тутуу уонна сыыйа үрэн таһаары*), дьэрэкээн ракушкалары хомуйбут, элбэхтик хаартыскаба түспүт (*чик – чик - чик*). Сынньанар кэмэ бүтэн поездка олорон дьиэтигэр айаннаабыт (*чух-чух, ту-туу*). Тылчаан муораба сынньаммытын наһаа сөбүлээбит (*уос мичээрдиир*) уонна эһиил өссө кэлиэм диэбит.

Зоопаркаџа

Биир кун көрдөөх Тылчаан зоопаркаға барар буолбут. Тылчаан массыынатыгар олорон айаннаабыт («Ш-ш-ш-ш»). Зоопаркаға элбэх дьон баар эбит. Тылчаан массыынатын тохтоппут (*муннунан салгыны эбурийэн баран сыыйа, уһуннук үрэн таһаарабыт: «Ш-ш-ш-ш»; 3 төгүл хатылааһын*).

Зоопаркаға араас кыыл баар эбит. Бастакы килиэккэҕэ күн уотугар сыламнаан хахай утуйа сытарын көрбүт (*уос мичээрдиир, кэтит тыл аллараа уоска сытар, 5 ахсаанга дылы тутуу*), кини кутуругун уна-ханас хамсатар эбит (*айаҕы атан тылы уна –ханас хамсатыы*). Онтон ууга хайа курдук улахан кыыл олорорун көрөн куттаммыт. Бу – бегемот эбит. Кини айаҕын кип-киэнник атар эбит (*айаҕы киэнник атан, 5 ахсаанга дылы тутуу*). Бегемот тула балыктар уста сылдыаллар эбит (*уостары сыһыарыы, араарыы*). Бегемоту, балыктары көрөн баран салҕыы баран иһэн «бах, бах» - диэн сананы истибит. Көрбүтэ – уу кытытыгар баҕа ыстангалыы сылдыар эбит (*уос мичээрдиир*). Салҕыы баран иһэн наһаа улахан кулгаахтаах уонна муруннаах кыылы көрбүт. Бу – слон эбит (*уоһу чорботуу*). Кини хоботынан уу оборон баран үөһэ ыһар эбит. Уу үөһэттэн фонтан курдук туһэр эбит (*айах аһыллар, тыл хачыал курдук үөһэ тиистэри, онтон аллараа тиистэри таарыйар*). Эмискэ «А-а-о-о-а-а-о-о» диэн сананы истибит. Туох санарарын көрөөрү уна-ханас көрбүт (*айах аһыллар, тыл уна-ханас хамсыыр*), онтон үөһэ көрбүтэ – маска эбисийээнэлэр ыстангалыы сылдыаллар эбит. Тылчаан хас эбисийээнэ баарын аахпыт (тарбаҕы бүк баттаан биэскэ дылы ааҕабыт).

Салҕыы баран иһэн кураанах килиэккэ иһигэр уьун быа сытарын көрбүт. Онтон эмискэччи быа хамсаабыт. Өйдөөн көрбүтэ бу быа буолбатах, эриэн үөн эбит (*тылы уһуннук иннин диэкки таһааран уна-ханас хамсатабыт*). Тылчаан эриэн үөнтөн олус диэн куттаммыт. Бу курдук Тылчаан зоопаркаға өр сылдыбыт, элбэх кыыллары көтөрдөрү көрбүт, хаартыскаҕа түьэрбит («чик-чик-чик»). мороженай атыылаһан сиэбит (*мороженайы салыыбыт*). Киэһэ буолбутугар Тылчаан массыынатыгар олорон дьиэтигэр айаннаабыт («Ш-ш-ш-ш»).

Дьиз кыыллара

Көрдөөх Тылчаан таһырдыа күүлэйдии тахсыбыт. Уна - ханас көрбүт (*айах аһыллар, тыл уна-ханас хамсыыр*). Хонууга олус кырасыабай сибэккилэр үүнэн тураллар эбит. Биир сибэккини сыттаан көрбүт (*муннунан салгыны эбирийэн сыыйа үрэн таһаарыы*). Наһаа да учугэй сыттаах ди! Атын сибэккилэри эмиэ сыттаталаан көрбүт. Бары олус үчүгэй сыттаахтар эбит. Арай көрбүтэ биир сибэккигэ үрүмэччи олорор эбит. Тылчааны көрөн үрүмэччи көтөн хаалбыт (*сибэккиттэн үрүмэччини үрүү*).

Ол турдабына «пи-пи –пи» - диэн санга иһиллибит. Көрбүтэ - куоскалара кутуйаҕы кутуругуттан туттаары сырса сылдыар эбит («А» *дорҕоону сангарар кэмгэ тиистэр тыл төбөтүн кыбыталлар*). Онтон кутуйах куотан хороонно киирэн хаалбыт. Куоска кутуйаҕы туппатабыттан кыыһырбыт (*айах аһыллар, тыл төбөтө аллараа тиис кэннигэр тирэнэр, тыл көхсө өрө бөгдөһөр*). Тылчаан куоскатын аһыммыт уонна киниэхэ үүт кутан биэрбит. Куоска үүтү испит (*үүтү салыырын үтүктүү*) уонна үөрбүт (уос мичээрдиир). Онтон көрбүтэ ат от сии турар эбит. «Ат, ат миигин хатааһылат» – диэбит. «Олор!» – диэбит ат. Көрдөөх Тылчаан akka олорон өр хатааһылаабыт. Ат бастаан бытааннык хаампыт, онтон түргэнник сүүрбүт (*тыл төбөтүнэн тангалайы таарыйа-таарыйа таллырбатыы*). Атыттан түһэн чаһытын көрбүтэ бириэмэ ыраппыт, киэһэ буолбут эбит (*айах аһыллар, тыл уна-ханас хамсыыр*). Тылчаан дьизэтигэр киирбит.

Тылчаан ас астыыр

Көрдөөх Тылчаан сарсыарда эрдэ турда. Бүгүн эбэтэ ыалдьыттыы кэлиэхтээх. Тылчаан ийэтинээн ас астаатылар. Бастаан тиэстэ мэһийдилэр (*кэтит тыл аллараа уоска сытар, үөһээ уоһунан тылы элбэхтик таарыйыы, «нэ-нэ-нэ»*), алаадьы буһардылар (*кэтит тыл аллараа уоска сытар*), халаачык онордулар (*уоһу төгүрүктүү тутуу, тиистэр сысталлар*). Дьыэлэрин иһэ минньигэс ас сытынан дыргыйда (*муннунан салгыны эбирийэн сыыйа үрэн таһаарыы*). Эбээлэрэ кэлбитигэр бары бииргэ чэйдээтилэр. Минньигэс барыанньалаах алаадьы, халаачык сиэтилэр (*тыл төбөтүнэн уоһу төгүрүччү салбанар курдук хамсаныы*). Тылчаан туруупканан сок истэ (*уос чорбойор, тыл икки ойбоһо өрө көтөбүллэр*), эбэтэ сибэкки ойуулаах чааскыттан (*айабы атан, кэтит тылы чааскы курдук холбоччу тутулар*) итии чэй истэ (*салгыны муннунан эбирийэн сыыйа, уһуннук үрэн таһаарыы*). Дьыэтигэр барарыгар эбээлэригэр эриэхэ кэһии биэрдилэр (*айах сабыылаах, тылбыт унга - ханас иэдэстэргэ күүскэ тирэнэр*).

Тылчаан ойуурга күүлэйдир

Сайын буолбут, күн чабылыччы тыкпыт (*айабы киэнник атан биэс ахсаанга дылы тутуу*).

Тылчаан ойуурга күүлэйдии барбыт. Ойуур устун чыычаахтар ырыаларын истэ-истэ баран истэбинэ үрдүк харыйа маска олорон кэбэ «Кук-куук», «кук-куук» диэбит (үтүктэллэр).

Куула тыаттан,
Куурбут мастан,
Куруук, куруук,
Кук-куук, кук-куук!

Кыра үөнү-көйүүрү көрдөөн, тонсоҕой маһы тонсуйан торулатар эбит:

Торр-торр! Туох торулуур?
Торр-торр! Тонсоҕой торулуур.

Тииттэн тииккэ ойуоккалыы сылдыар тииннэри көрбүт. Кинилэр кыһынны хаһаастарын тэллэй (*айах аһаҕас, уос мичээрдиир, кэтит тыл таналайга сыстар*), эриэхэ хаһааналлар эбит (*айах сабыылаах, тылбыт уна-хангас издэстэргэ күүскэ тирэнэр*).

Ыллык устун баран ибэн Тылчаан улахан хонууга тийэн кэлбит (*айабы киэнник атан биэс ахсаанга дылы тутуу*). Хонууга хайдах курдук учугэйий! Барыта күп-күөх. Араас дьэрэкээн сыттаах сибэккилэр үүммүттэр (*муннунан салгыны эбирийэн сыыйа үрэн таһаарыы*). Кырасыабай үрүмэччилэр көтө сылдыбаллар (*үрүмэччилэри үрүү*).

Эмискэ халлаанга хара былыттар устан тахсыбыттар. Тыал түспүт (*муннунан салгыны эбирийэн баран үрэн таһаарыы ш-ш-ш*), былыттар күнү мэхэйдээн кэбиспиттэр, хараҥа буолбут (*айабы киэнник атыы, сабыы*). Тылчаан дьиэтигэр сүүрбүт. Дьиэтигэр киирээтин кытта күүстээх ардах түһэн барбыт. Ардах бастаан бытааннык тammалаата, онтон күүһүрэн, түргэтээн барда (*тыл төбөтүнэн таналайы таарыйа-таарыйа таллырҕатыы*). Тылчаан ардах түһүөн иннинэ дьиэтигэр кэлбититтэн үөрбүт (*уос мичээрдиир*).

Тылчаан хаар киһи онорор

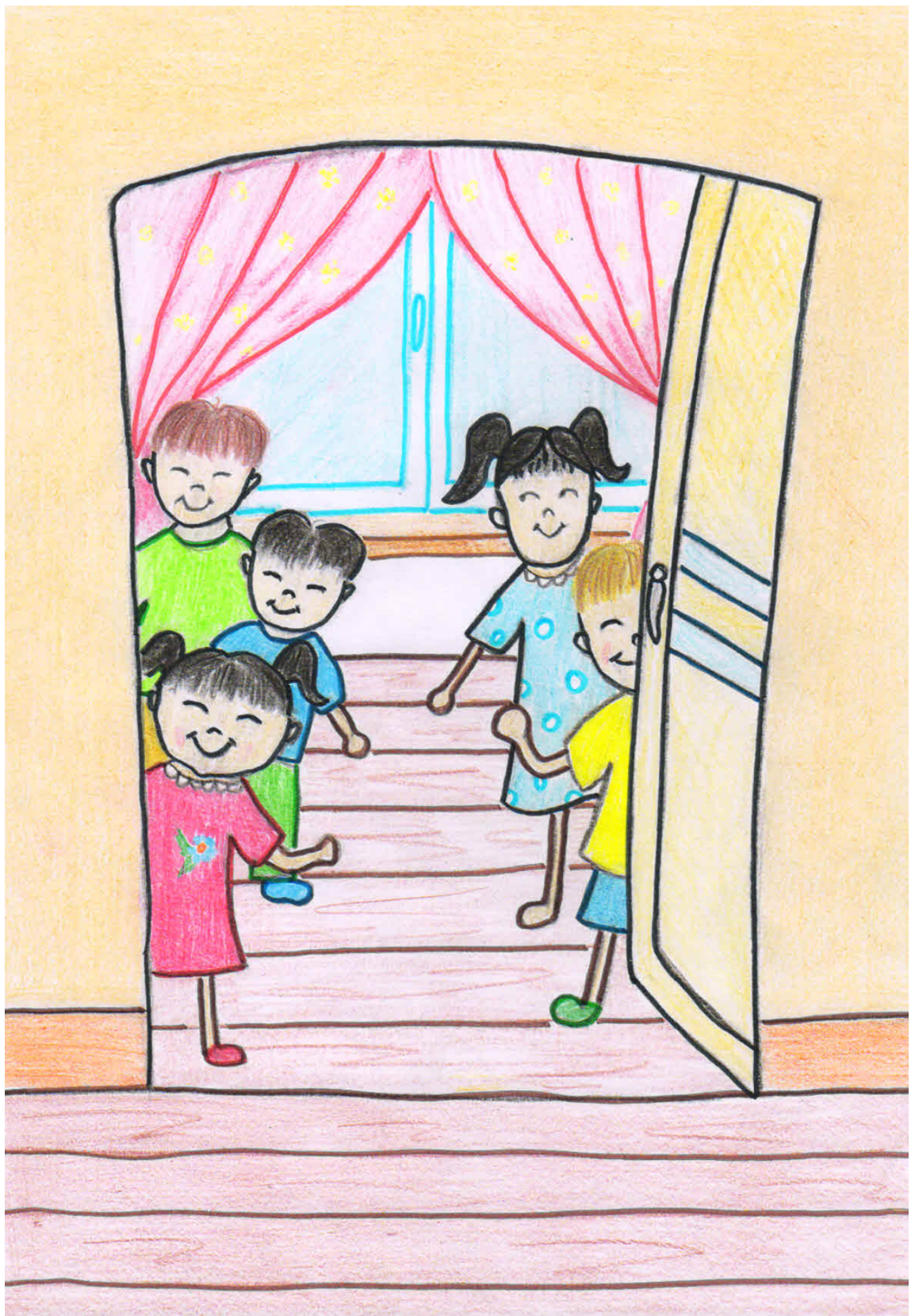
Биир сарсыарда Тылчаан утуйан туран түннүгүн аспыт (*айабы киэнник атан биэс ахсаанга дылы тутуу*) уонна олус соһуйбут. Хаар түһэн сир-дойду барыта мап-манан буолбут (*уос мичээрдиир, кэтит тыл аллараа уоска сытар*).

Тылчаан халыннык таннан таһырдыа тахсыбыт. Таһырдыа олус үчүгэй эбит (*уос мичээрдиир*). Тылчаан күнү көрбүт (*синньигэс тылы үөһэ таһааран биэс ахсаанга дылы тутабыт*), онтон аллараа хаары көрбүт (*синньигэс тылы аллараа түһэрэн биэс ахсаанга дылы тутабыт*) уонна хаар киһи онорорго санаммыт.

Бастаан хаарынан биир төгүрүгү онорбут (*ууга иэдэһи үлүһнэри*), онтон иккис төгүрүгү онорбут (*ханас иэдэһи үлүһнэри*), ол кэнниттэн өссө биир саамай улахан төгүрүгү онорбут (*икки иэдэһи үлүһнэри*). Илиитэ тонмут (*илиһини үрүү*).

Хаар киһини онорон баран үөһэ көрбүт (*синньигэс тылы үөһэ көтөбүт*), аллараа көрбүт (*синньигэс тылы аллараа түһэрэбит*), ууга-ханас көрбүт (*тылы таһааран ууга-ханас хамсатыы*). Туох эрэ тийибэт курдук дии санаабыт. Сизбиттэн икки тимэҕи таһааран хаар киһи харахтара гыммыт (*харахтары утуу-субуу сими*). Моркуобунан мурун онорбут (*тылы уһуннук иннин диэки синньэтэн таһаарыы*), талахтарынан илиилэрин онортообут (*тылы таһааран ууга-ханас хамсатыы*).

Олус үчүгэй хаар киһи буолбут (*уос мичээрдиир*).

Тылчаанна ыалдыттар кэлбиттэр

Арай биирдэ Тылчаан аанын тонсуйбуттар (*тук-тук-тук*). Аанын аспыта - табаарыстара оонньуу кэлбиттэр эбит. Тылчаан табаарыстарын көрөн үөрбүт (*уос мичээрдиир*), дьиэтигэр киллэртээбит (*айабы киэнник аһыы - сабыы*). Табаарыстарынаан туруупканан оборон сок испиттэр (*уос чорбойор, тыл икки ойобоһо өрө көтөбүллэр*), минньигэс малина барыанньалаах (*тыл төбөтүнэн уоһу төгүрүччү салбанар курдук үстэ уна диэкки, үстэ ханас диэкки хамсатыы*) халаачык (*уоһу биэс ахсаанна дылы төгүрүччү тутуу*) сиэбиттэр.

Аһаан баран дудочкаҕа (*уоһу чорботон баран “ду-ду-ду” - диэн санарыы*), барабаанна (*уос мичээрдиир, айах аһыллар, “д-д-д-д” диэн түргэнник санарыллар*) оонньообуттар.

Оҕолор салҕыы таһырдыа оонньуу тахсыбыттар. Шарик үрэн халлаанна көтүппүттэр (*муннунан салгыны эбирийи, иэдэстэри үлүннэри, биэс ахсаанна дылы тутуу уонна сыыйа үрэн таһаарыы*), хаачыаллаабыттар (*тылынан хачыал курдук үөһэ тиистэри, онтон аллараа тиистэри таарыйыы, алта төгүл*). Ол кэнниттэн хамаанданан арахсан футбуоллаабыттар (*кэтит тылы аллараа уоска ууран сыыйа үрэн, остуолга сытар баата мээчиги боруотаҕа киллэри*). Олус үчүгэйдик оонньообуттар, наһаа астыммыттар (*уос мичээрдиир*). Киһэ буолбутугар табаарыстара дьиэлэригэр барбыттар.

Тылчаан суунар

Өрөбүл күн үүммүт. Таһырдыа күн чабылыччы тыкпыт (*айах киэнник атыллар, тарбахтары хаста да сараччы тутан күн тыгыытын көрдөрүү*), чыычаахтар үөрэн ыллаабыттар (*чын-чын-чын*). Тылчаан бастаан биир харабын аспыт (*унга харабы аһыы*) онтон иккис харабын аспыт (*ханас харабы аһыы*), минньигэстик дыааһыйбыт (*айабы киэнник атан дыааһыйааһын*) дыэ уонна оронуттан турбут. Этин-хаанын эрчийэн араас хамсаныылары онорбут: аллараа диэкки төнкөйбүт (*тылы синньэтэн уһуннук сэгийэбэ туһэрии*), онтон үөһээ диэкки илиилэрин ууммут (*тылы муннуга таһаарыы*), унга- ханас диэки төнкөннөөбүт (*тылы унга – ханас хамсатыы*) уонна үөһээ ыстангалаабыт (*мичээрдиибит, тыл төбөтүнэн тангалайы таарыйа-таарыйа таллырбатыы*). Ол кэнниттэн Тылчаан саамай улахан сотторун ылбыт (*уос мичээрдиир, кэтит тылы аллараа уоска сытыаран биэс ахсаанга диэри тутуу*) уонна сууна барбыт. Кырааны аһаатын кытта уу тыастаахтык сүүрбүт (*с-с-с-с*). Тылчаан щетканан тийһин сууммут: бастаан үөһэ тиистэрин (*тыл төбөтө үөһээ тиистэри унга – ханас ыраастыыр*), онтон аллараа тиистэрин (*тыл төбөтө аллараа тиистэри унга – ханас ыраастыыр*) онтон айабын сайбаммыт (*күөмэйи сайбаныы*) уонна сирэйин сууммут. Ып - ыраас сирэйин сиэркилэбэ көрүнэн үөрбүт (*уос мичээрдиир*).

Онтон толору уулаах бааннаба олорон мыыла күүгэнинэн оонньообут (*унга, ханас иэдэһи уочаратынан үлүннэрии*). Пехотканан иһин, көхсүн сууммут (*тылы иннигэр-кэннигэр хамсатыы*). атахтарын суунан баран, ууга тэбиэлэнэ оонньообут (*тылы үөһээ уоска сыһыаран төттөрү - таары айахтан иһирдэ таһырдыа таһаарыы*). Тылчаан суунан, ыраас буолан үөрбүт (*уос мичээрдиир*).

ИЙИНЭЭБИТЭ

Кириин тыл	3
Тылчаан дьийэтэ	5
Тылчаан муораба сынньанар	7
Зоопаркаба	9
Дьийэ кыыллара	10
Тылчаан ас астыыр	13
Тылчаан ойуурга күүлэйдир	15
Тылчаан хаар киһи онорор	17
Тылчаанна ыалдьыттар кэлбиттэр	19
Тылчаан суунар	21

Туһаныллыбыт литература

1. Косинова Е.М. Гимнастика для развития речи. – М., 2003.
2. Рыжова Н.В. Артикуляционная гимнастика как эффективное средство формирования правильного звукопроизношения у детей // Дошкольная педагогика, 2010, №4. – С.16-22.